

Милош
ТИМОТИЈЕВИЋ

БОРБА ТРАДИЦИЈА: НАЗИВИ УЛИЦА У ЧАЧКУ 1893-2005

UDK: 94(497.11)“1893-2005“

АПСТРАКТ: *Рад је посвећен праћењу свих промена назива улица у Чачку од 1893. до 2005. године, као посебном виду традиције којом се покушавао остварити колективни идентитет локалне средине, у зависности од разних политичких и идеолошких оријентација власити у граду и шире друштвене заједнице.¹*

КЉУЧНЕ РЕЧИ: *улице, политика, идеологија, традиција, историја*

Развој и ширење урбаних целина, регулисање и просецање нових улица, изискује и потребу давања имена новим саобраћајницама. Поред основног задатка – олакшавање рада администрације и боље сналажење у граду – давање назива улицама увек представља организовани покушај друштва да будућим генерацијама пренесе одабране културне и историјске вредности, како би се оне сачувале од заборавља и послужиле као узор младим нараштајима. То је један од начина на који држава или локална заједница утиче на свест савременика и на дужи период обезбеђује стварање пожељног колективног идентитета. Називи који се дају улицама представљају прихваћену и владајућу државну и друштвену политику у домену обележавања традиције, на тај начин што се сугерише сећање на одређену личност, догађај, покрет, географску област, просторну целину или историјско раздобље. У исто време, имена улица, попут имена школа, могу бити добар показатељ како се прошлост политички инструментализује и идеологизује.²

Чачак крајем XIX века

Свој нови цивилизацијски развој Чачак је започео 1830. године, након коначног одласка Турака, када је у насељу остало свега 900 становника. То је била једна од најмањих вароши у ондашњој Србији. Деценије које су следиле нису Чачку донеле већи економски просперитет, па ни знатније повећање броја житеља, а самим тим изостало је и ширење и урбанизовање насеља.³

- 1 : Овај рад представља проширену и измењену верзију текста: Милош Тимотијевић, *Називи улица Чачка 1893-1992. Један век изграђивања колективног идентитета*, „Годишњак за друштвену историју“, год. VII, св. 2-3, Београд, 2000, 221-250.
- 2 : Јовановић, Мирослав, *У лавиринту традиција: од 'Св. Саве' до 'Митраљевице' и 'Тифка'*, „Годишњак за друштвену историју“, IV-1, Београд, 1997, 99.
- 3 : Sundhaussen, Holm, *Historische Statistik Serbiens 1834-1914*, München, 1989, 104.

Пошто је Србија стекла потпуну независност 1878. године, долази до великог, до тада непознатог замаха трговине у Чачку. Новчана привреда је процрла и ухватила корен и на селу, а Чачак је у то време постао један од значајнијих центара за извоз пољопривредних производа. У тадашњој Србији, град је по извозу шљива, пекмеза и ракије заузимао треће место. Богати сточарски крајеви у његовом залеђу обезбедјивали су стални извоз те врсте производа. Савременици су крај XIX века у Чачку запамтили као време привредног напретка, када се у граду живело лако, весело и безбрижно: „Добро њиће и добро мезе – њо је био највиши захѡев доброћудноѡ ѡаланчанина. А ѡоѡа је било досѡа и јесѡиѡио.“⁴ Пијаца у Чачку постала је чувена због своје разноврсности, богатства понуде, броја продаваца и купаца што је, поред привредног подстицаја, давало бржи темпо живота целом насељу. Савременици тих збивања сагледали су то овако: „Живосѡи чачанске ѡијаце ѡоказује да Чачак с ѡравом може ѡогледаѡи на своју будућносѡи. Ову наду ојачавају јоѡи државне усѡанове, као: Владичанска сѡолица, Духовни суд, Гимназија, Окружни суд, Окружно начелсѡиво и Среска канцеларија. Скоро је ѡодигнуѡиа у њему и велика касарна, у којој ће се моћи смесѡиѡи баѡиљон војника. Све ѡе усѡанове на једном месѡиу ѡоказују ѡежњу да се од Чачка сѡвори средѡиѡе за овај крај“.⁵ Привредни напредак условио је и раст града. Број становника се са 2.290 из 1874. године повећао на 3.869 у 1890. години. Чачак је и даље био мала варош, али са бржим порастом броја житеља него што је то био случај с многим градовима у Србији тога доба.⁶

Раст броја становника, подизање нових зграда и већа привредна активност условили су ширење насеља, просецање нових и регулисање старих улица. Природна депресија у којој је смештен Чачак условила је да се град подизао на подводном тлу, обилатом барским и мочварним земљиштем, које је скоро редовно, некад више некад мање, плавила Западна Морава са својим притокама. Како су изгледале саобраћајнице Чачка 1876. године записао је П. А. Ровински приликом свог проласка кроз град: „Сва улица је, до колена, била у ѡомбама од сасушеноѡ, ѡоѡиѡуно црноѡ блаѡа.“⁷ Опис улица Чачка садржи утисак о још слабо урѡђеним саобраћајницама непогодним за промет људи и робе. Послови око насипања појединих делова града, уздизања саобраћајница и регулације околних река и потока започели су тек осамдесетих година XIX века. До тада су улице за време јаких киша или наглог топљења снега биле скоро неупотребљиве. Боље саобраћајнице условиле су употребу пријатнијих превозних средстава. Чачак је први фијакер добио 1884. године, када су, до тада неприкосновене, кочије почеле да се истискују из употребе.⁸

4 *Споменница чачанске реалне гимназије 1837-1937*, Чачак, 1938, 48-49.

5 Папић, Сретен: *Чачак на измаку XIX века*, у: „Чачак у прошлости. Студије и путописи“, приредио Родолуб Петровић, Чачак, 1995, 180.

6 Раст становништва је настављен у наредним деценијама, тако да је Чачак 1900. године имао 4.232 житеља, а 1910. године 5.671 становника (Sundhausen, *Ibid.*, 104).

7 Ровински, Павле Аполоневич: *Вароѡи на срѡиској Морави*, у: „Чачак у прошлости. Студије и путописи“, приредио Родолуб Петровић, Чачак, 1995, 158.

8 Протић, Милосав: *Белесике о сѡваром Чачку*, приредио Милутин Јаковљевић, у: „Изворник. Грађа Међуоштинског историјског архива“ 3, Чачак, 1986, 32-37.

Ширење насеља изискивало је потребу регулације вароши и њених већ постојећих саобраћајница, као и планирање будућих путних праваца и смерова ширења града. Послови на овом пројекту почели су доста касно у односу на друге бројне вароши и варошице у Србији (тек 1884. године), да би нацрти били потпуно завршени у наредних пет година.⁹

Од династије Обреновић до династије Карађорђевић –називи улица од 1893. до 1914. године

Улице у Чачку нису имале имена до коначне израде регулационог плана вароши 1893. године. До тада су саобраћајнице носиле називе према путним правцима куда су биле усмерене. Улица која води на гробље звала се „Гробљанска“, „Ивањички сокак“ или „Прџиловица“, улица која води ка Гучи и Ивањици, улица која води за Ужице „Палилула“, пут за Краљево се звао „Циганска маала“, улица која води за Крагујевац „Моравци“, а централна улица у граду „Главна чаршија“.¹⁰ Регулационим планом из 1893. укупно 21 улица је добила своје име.¹¹ Саобраћајнице су добиле називе, али тргови нису. Остали су стари називи везани за економију града: Велика пијаца, Мала пијаца, Вашариште. Именовање улица у Чачку уследило је доста касно, ако се у обзир узме Београд који је прве називе улица добио 1847, односно 1864. године, јер се првобитни називи нису усталили међу становницима престонице.¹²

Прво „крштавање“ улица у Чачку било је одређено традицијама тада владајуће династије Обреновић, што је било карактеристично и за престоницу. Сви називи улица из 1893. године могу се поделити у шест група, којима се обележавају и негују одређене традиције.

Неговање традиција према називима улица Чачка из 1893. године

ТРАДИЦИЈА	НАЗИВ УЛИЦЕ
Династија Обреновић	Краља Милана, Краља Александра, Кнеза Милоша, Љубичина, Господар Јованова, Кнез Михаилова
Први српски устанак	Хајдук Вељкова, Сипџелићева, Чунићева, Богићевићева
Други српски устанак	Мутапова, Ломина, Добрачина, Цветпа
Средњи век	Обилићева, Кнеза Лазара, Душанова
Неослобођени српски крајеви	Сарајевска, Скадарска, Призренска
Локални називи	Пиварска

9 . Радовановић, Милош: *Чачак на регулационом плану из 1893. године*, у: „Зборник радова Народног музеја“ XXII/XXIII, Чачак, 1994, 238-239.

10 . Протић, Милосав: *Белелике о сџаџаром Чачку*, стр. 33; Мирослав Мојсиловић: *Само је један њвој џрад. Записи о сџаџаром Чачку*, Чачак, 1995, 198, 266.

11 . Радовановић, Милош: *ibid.*, 4, 244.

12 . Перуничкић, Бранко: *Београдско насеље и њвоо именовање улица у њему*, у: „Годишњак града Београда“ XIV, Београд, 1967, 118-123.

Од укупно 21 назива, личности из династије Обреновић добиле су шест. Што је још важније, то су централне улице које су биле најпрометније, најгушће насељене и у којима су биле смештене најважније установе у граду. Поред тих, постојале су само још три улице (Сарајевска, Обилићева и Кнеза Лазара) које су у будућности могле носити епитет главне. Све остале улице били су, заправо, споредни, још слабо настањени, блатњави сокаци. Када се узму у обзир и улице које носе називе по личностима и догађајима из Другог српског устанка, добијамо слику вароши у којој је половина назива улица везана за династију Обреновић. Занимљив је и избор личности из Првог српског устанка, односно уочљиво је избегавање свих оних имена која би могла да помуте славу Обреновића. Изабрано су особе које су више јунаштвом допринеле слави свога имена, него што су имале неку истакнутију улогу у вођству устанка или су, пак, изабрани они људи који нису напустили Србију 1813. године. Избор имена за улице Чачка није се много разликовао од назива београдских улица из такозваног трећег наименовања из 1872. године и традиција које су њима неговале (традиције владајуће династије, Другог српског устанка, епских јунака из средњег века, топонима из неослобођених крајева Старе Србије).¹³

Заслуге Обреновића у изградњи Србије XIX века биле су велике, а близина њиховог завичаја Чачку условила је и својеврсну наклоност граду, што се изражавало и смештањем важних државних установа у њему, а које су утицале на развој насеља. Иако су државотворне особине владара из династије Обреновића значајне за изградњу нововековне Србије, тај мотив није имао доминантну улогу у политици давања имена улицама Чачка, већ је пресовладала жеља да се утемељи осећај идентитета града, са владајућом династијом као конкретна политичка пракса без историјске анализе заслуга било ког Обреновића за развој Чачка. Државна политика Обреновића је смештањем државних институција у Чачак и градњом великих, за тако малу варош монументалних здања да би се те установе у њих сместиле, подуширала развој града. Чачак је вероватно због свега тога важио за „курцонску варош“, односно средину која је добрим делом наклоњена династији Обреновић.¹⁴

Политиком давања имена улицама није заборављена и потреба подсећања грађанства на још неослобођене српске области, које би, као важан национални задатак, у будућности требало ослободити. Локални топоними, по којима су улице првобитно носиле имена, потпуно су заостављени. Остао је само један назив везан за прво индустријско предузеће у вароши. Није увршћен ни било који назив који би се везивао за неку културну традицију. Стварање осећаја јединства династије и народа, подсећање на легендарну историјску

13 Шкаламера, Жељко: *Београд 1884. године према оријентационим плановима вароши*, у: „Годишњак града Београда“ XXXI. Београд, 1984. 83-84.

14 Савременици збивања на измаку XIX века из радикалских редова сматрали су такву политичку оријентацију града као знак заостајања, јер су „сви други били напреднији“ од Чачка (Мојсиловић, Мирослав: *ibid.* 10. 258).

прошлост помоћу епских ликова јунака Косовског боја, обележавало је стремљења званичне државне политике у домену нетовања традиција, давањем имена улицама на крају XIX века.¹⁵

Смена династија 1903. године није утицала на промену назива улица у Чачку. Ипак, извесних промена је било. Расписом министарства из Београда 1904. године променен је назив Гимназије, која је од 1898. године носила назив „Гимназија Господара Јована Обреновића“ и враћено јој је старо име – Чачанска гимназија. Исте године престали су редовни годишњи помени Јовану Обреновићу који су се одржавали од 1901. године, те обележавање Цвети као дана почетка Другог српског устанка, што је практиковано од 1896. године.¹⁶ Град се до Првог светског рата још полагао развијао, па није било потребе за отварањем нових саобраћајница, тако да су до почетка рата просечне само четири нове улице предвиђене регулационим планом: Карађорђева, Курсулина, Девет Југовића и Железничка улица.¹⁷

На основу та четири назива није могуће стећи потпуну слику слављења нових традиција помоћу имена улица након 1903. године. Једино је назив Железничке улице упућивао на једну повину у животу града, коју је локална заједница сматрала да би требало обележавати. Први воз ушао је у чачанску железничку станицу 21. маја 1911. године, а савременици тадашњих збивања су сматрали да је тај догађај „*донео само нов ритам једном животној који је већ био пробубуђен*“.¹⁸ Иако су улицама била одређена имена, локална власт није много марила да се ти називи јасно обележе и уоче. По сећању савременика, пре Првог светског рата није било табли у свим деловима града на којима би била исписана имена улица, већ су постојали само бројеви по кућама.¹⁹

Брисање националног идентитета – називи улица од 1915. до 1918. године

Аустроугарска окупација Србије 1915-1918. донела је нове промене. Називи улица у Чачку „боли су очи“ окупаторима, који су у њима видели стремљења Србије пред Први светски рат. Један аустријски официр у свом опису Чачка, написаном 29. октобра 1915. године, само неколико дана након окупације града, као јасан пример таквих тежњи наводи назив Сарајевске улице.²⁰ У касну јесен 1915. године, када је војнички тријумф Немачке, Аустроугарске и Бу-

15 У сећању старијих Чачана остао је траг о постојању Улице краљице Наталије, која је била на месту Улице кнегиње Љубице. Када је дошло до те промене и када је поново враћен назив кнегиње Љубице, није могуће наћи у изворима за то доба историје Чачка (Мојсиловић, Мирослав: *Ibid.* 14, 204).

16 *Споменица чачанске реалне гимназије 1837-1937*, 155-156, 176, 190.

17 Мацаревић, Радош: *Општински избори у Чачку 1923. године*, у: „Изворник“, V, грађа Међуопштинског историјског архива, Чачак, 1988, 113, 196, 165.

18 *Споменица чачанске реалне гимназије 1837-1937*, 52.

19 Мојсиловић, Мирослав: *Ibid.* 10, 264.

20 Роџа, Рода: *Из дневника о Чачку*, у: „Чачак у прошлости. Студије и путописи“, приредио Родољуб Петровић, Чачак, 1992, 190.

гарске био скоро потпуно, било је говора „да Србија мора бити уништена“, односно да би морала да буде избрисана са политичке карте. У складу с таквим уверењима, Аустроугарска није рачувала само са привременом окупацијом Србије, већ су постојали планови и за трајно запоседање њене територије.²¹

У Војно-генералном гуверману у Србији окупатор је три године применом врло бруталних средстава покушавао да сломи родољубље српског народа. Окупациона власт усмеравала је привредни, културни, политички и целокупни друштвени живот српског друштва, па су доношени и нови прописи којима је регулисан свакодневни живот. Основа политике сводила се на затирање свега што је подсећало на српску државу, па су мењани и називи улица, тргова и сокака. Нова именовања била су у надлежности окружних команди. Аустроугарска власт очкивала је гнев и нерасположење становништва због мењања назива улица, што је сматрано потпуно нормалном реакцијом. На основу до сада доступних података једна улица у Чачку добила је назив Ерцхерцога Фридриха, а два трга називе Франц Јосифа и Принца Еугена. У суседном Горњем Милановцу улице су обележаване бројевима.²² На регулационом плану града из 1893. чиновници окупационе власти оловком су забележили измене назива улица у Чачку.²³

*Промене назива улица у Чачку за време
аустроугарске окупације 1915-1916. године*

СТАРИ НАЗИВ	НОВИ НАЗИВ
Краља Милана	Konrad von Holzendorf St.
Краља Александра	Franc Jozef St.
Кнез Михаилова	Maria Theresia St.
Цветна	Andrassy St.
Чушићева	Hunyadi St.
Богићсвићева	Laudon St.
Ломина	Fehervari St.
Железничка	Bahnhof St.
Велика пијаца	Eugen Platz

Скоро половина улица у граду добила је нове називе. Остаје нејасно да ли су промењена и остала имена. До сада нису пронађени историјски извори који би потврдили такву претпоставку, али је у сећању Чачана остао траг да је за време аустроугарске окупације промењен и назив Сарајевске улице у

21 Митровић, Андреј: *Надгласање пораза и подела*, у: „Историја српског народа“, VI-2, Београд, 1983, 139.

22 Младеновић, Божица: *Промене назива улица у градовима Војно-генералног гувермана. Прилог проучавању односа између паралелних друштва*, у: „Историјски часопис“, књ. XLV-XLVI (1998-1999), Београд, 2000, 289-290.

23 Радовановић, Милош: *ibid.*, 4, 242.

Макензенову.²⁴ Нејасно је која је улица добила назив по Ерцгрофу Фридриху. Називи који су уписани на регулациони план деле се на аустријску и мађарску историјску традицију, у складу са дуалистичким политичким устројством Аустроугарске монархије. Та промена имена улица није оставила било какав траг на живот града. Симболично спаљивање аустроугарске заставе у Чачку 30. октобра 1918. године, заборављене у наглom повлачењу њихове војске, значило је крај окупације и покушаја наметања нових облика традиција на овим просторима.²⁵

Идеологија југословенства – називи улица од 1918. до 1941. године

Након завршетка окупације град је наставио свој развој, али овога пута у сасвим новом амбијенту. Са стварањем Краљевине СХС, Чачак се нашао у дубокој унутрашњости нове државе, за разлику од времена пре 1912. године, када је граница била у релативној близини, на планини Јавор. Проширење државне границе на југ, до мора, и далеко на запад од Дрине и на север од Саве и Дунава, имало је утицаја на развој града. То се посебно односи на његово повезивање железничком пругом, преко Ужица и Вишеграда, са Сарајевом и, посредно, Дубровником и морем 1924. године. Подигнуте саобраћајнице повећавале су могућност пласмана разних производа из Чачка и околине, преваходно пољопривредних, на удаљенија и већа тржишта, што је као последицу имало стварање услова за индустријски развој. Град је 1921. године добио и електричну енергију за напајање домаћинстава и већих индустријских постројења. Промена начина живљења локалног становништва добила је бржи темпо, а модернизација у свим видовима живота постала је сасвим уочљива.²⁶ Све то је условило и повећање броја становника града са око 5.000 из 1918. године на око 13.000 пред почетак Другог светског рата, као и ширење насеља и просецање нових улица.²⁷

Ако се изузме аустроугарска окупација, првобитни називи улица нису мењани све до 1925. године, када је Сарајевска улица преименована у улицу војводе Степе Степановића, а Железничка у улицу др Јарослава Кужеља.²⁸ То је уједно био први случај да је нека улица у граду добила име по човеку који је дуже времена био његов житељ. Уз све то су и војвода Степа и доктор

- 24 У сећању је остало и да се Ломина улица звала Grd. Parcer Grilparcer Str., што говори да уписани називи на регулационом плану нису били у потпуности спроведени у праксу (Мојсиловић, Мирослав: *ibid.* 10, 264).
- 25 *Храбра Српска војска*, у: „Слобода 1918“ (специјално издање „Чачанског гласа“), Чачак, 25. октобар 1993, 3.
- 26 *Споменница чачанске реалне гимназије 1837-1937*, 53-55; Храбак, Богумил: *Приредни, друштвени односи и политички живот Чачка 1918-1941*, у: „Зборник радова Народног музеја“ XXIV, Чачак, 1995, 215-262.
- 27 Дапић, Јарослав: *Индустрија чачанског краја 1885-1946*, Чачак, 1995, 104.
- 28 Међуопштински историјски архив Чачак (у даљем тексту МИАЧ), Фонд Општине Чачак (у даљем тексту ФОЧ). Књига записника са одборских седница од 9. јуна 1925. године.

Кужељ били још живи. Општина је војводу свечано обавестила о својој одлуци, образлажући је његовим великим заслугама „за освећење Косова и за јединство нашег народа Срба, Хрватца и Словенаца“.²⁹ Доктору Кужељу општина је приредила и свечани банкет поводом педесетогодишњице рада, када је саопштено да ће једна улица у Чачку носити његово име.³⁰ До почетка Другог светског рата само су још две личности које су биле живе добиле улице у Чачку: краљица Марија и адмирал Геprat.³¹

Општински одбор Чачка, у коме су годинама доминирали радикали, није пропустио да дан након смрти Николе Пашића донесе одлуку о томе да се по њему назове једна улица у граду.³² Велика комеморативна свечаност приређена је и 1932. године, у оквиру прославе двадесет година Кумановске битке, када је промењен назив Чушићеве улице у улицу Браће Глишића. Најстарији од браће, пуковник Александар Глишић, погинуо је у Кумановској бици, док су његова два млађа брата изгубила животе током Првог светског рата. Свечаности у Чачку најпре су почеле службом у цркви, коју је држао епископ житки Јефрем (Бојовић), да би се након тога формирала поворка од грађана, представника двора и министарстава из Београда, локалних хуманитарних и „витешких“ организација, ученика основних и средњих школа и војске. Свечаности су присуствовали и чланови породице Глишић. Епископ Јефрем је осветио спомен-плочу, постављену у улици која је добила име по браћи Глишић, након чега су одржани многобројни говори о заслугама и величини њихове жртве.³³

У складу са убрзаним развојем и ширењем града, у Чачку су у више наврата (1931, 1933, и 1936. године)³⁴ нове улице добијале имена. Укупно је 38 улица добило имена до почетка Другог светског рата. Анализа њихових назива открива неговање неколико група традиција.

- 29 Писмо војводи Степи Степановићу о промени назива Сарајевске улице у улици војводе Степе Степановића, Народни музеј Чачак (у даљем тексту НМЧ), И-831.
- 30 Мојсиловић, Мирослав: *Др Јарослав Кужељ*, у: „Зборник радова Народ-ног музеја“ II, Чачак, 1971, 141-169.
- 31 МИАЧ, Фонд Градског поглаварства Чачак (у даљем тексту ГП), К-9, Ф-II, бр. 396.
- 32 МИАЧ, ФОЧ, Књига записника са одборских седница од 11. децембра 1926. године.
- 33 *Откривање спомен-плоче Браћи Глишић у Чачку*, у: „Чачакски глас“, бр. 16, Чачак, 27. октобар 1932. 2.
- 34 МИАЧ, ФОЧ, Књига записника са одборских седница од 18. фебруара 1931. године; ИАЧ, ГП, К-9, Ф-II бр. 396; План града Чачка из 1936. године, НМЧ И-1630; *Давање назива новим улицама у Чачку из 1936. године*, „Изворник“ 16-17, грађа Међуопштинског историјског архива, приредио Милош Тимотијевић, Чачак, 2001, 185-193; Радовановић, Милош: *ibid.* 4, 243.

Неговање традиција према називима улица у Чачку од 1918. до 1941. године

ТРАДИЦИЈА	НАЗИВ УЛИЦЕ
Династија Карађорђевића	Краља Петра I, Краљице Марије
Историја српског средњег века	Страхињића бана, Косовски венац
Историја Српске православне цркве	Чарпојевићева
Први српски устанак	Бирчанинова
Балкански и Први светски рат	Војводе Степе Степановића, Милана Маринковића Пига, Браће Глишић, Браће Васиќић, Булевар ослобођења, Адмирала Гепрата, Генерала Хацића, Кеј мира
Идеологија југословенства	Краља Томислава, Љубљански пролаз, Загребачка
Идеологија словенства	Цара Николе II, Словенски венац
Краљевина Југославија (СХС)	Пашићева, Драшковићев пролаз
Наука и индустријализација	Теслића, Арсеналска, Радничка, Железничарски пролаз, Индустриски пролаз
Локални топоними	Овчарска, Кабларска, Учитељска, Кључка, Драгачевска, Љубићка, Ратарска, Зелени венац, Стамболијски пролаз
Заслужни грађани Чачка	Кужељева, Крснов пролаз

Од укупно 38 нових назива, највише имена (девет) дато је по локалним топонимима, али су то биле безначајне и периферне саобраћајнице. Одмах затим следе називи који негују традиције балканских ратова и Првог светског рата, по којима је именовано осам улица. Није занемарена ни убрзана индустријализација насеља између два светска рата, што је условило појаву нових топонима за одређене делове града. Укупно шест улица је носило имена из те групе назива, али су и то били неугледни сокаци далеко од центра вароши. Локација улице нишом није занемарљив чинилац у вредновању особе по којој она носи име. Личности са више друштвеног угледа и значаја добиле су и улице у лепшим и насељенијим деловима града: Војводе Степе, Краљице Марије, Краља Петра I, Пашићева.

Док је за прво именовање улица из 1893. године била својствена доминација традиције која се односила на владајућу династију Обреповић и Други српски устанак, време након 1918. и стварања Краљевине Југославије донело је нове друштвене вредности. Давање имена улицама у међуратном раздобљу одликују постепено занемаривање традиција династије и старијег доба српске историје и наглашавање нове традиције балканских и Првог светског рата. Жртве тих ратова постале су централни симбол националног идентитета, односно то је био један од начина укоренивања идеје интегралног југословенства и стварања осећаја народног јединства у Србији. Балкански и Први светски рат укалупљени су у митске матрице и као такви били су прихваћени у ко-

лективној свести. Ратне победе у балканским ратовима схваћене су као догађај који је коначно затворио косовски циклус епских песама, а Први светски рат као догађај који је отворио нови циклус у српској историји.³⁵

Приликом свечаности проглашења улице Браће Глишића у Чачку, епископ жички Јефрем одржао је говор у коме је нагласио да ниједна нација нема српске храбрости ни Косова, ни „симболне жалости за српским царством и симболе вере у освету и лепшу будућност српску“. Кумановска битка је, по епископу, отворила врата вери у Српство и слободу, јер је у њој тријумфовао српски дух. Остали говорници истицали су значај и величину жртава Србије за стварање Југославије, истичући трагичне судбине браће Глишић.³⁶

Грађанско друштво и неговање традиција – политика давања назива улицама у Чачку од 1893. до 1941. године

Од 1893. до 1941. године укупно су 63 улице у Чачку добиле своја имена. То грађанско доба у развоју српског друштва донело је, барем када су у питању називи улица, неговање традиције владајућих династија (14,3% од свих назива), а одмах затим одабраних, пожељних историјских вредности (33,3% од свих назива), које су требале да обезбеде осећај јединства у заједници и створе одговарајући колективни идентитет. За разлику од Обреновића, династија Карађорђевић није имала много својих чланова у списку улица Чачка. Свега три имена: Карађорђе, краљ Петар I и краљица Марија. Приметан је изостанак имена краља Александра I Карађорђевића. Разлоге за тај пропуст би можда требало тражити у чињеници да је једна улица у граду већ носила име по краљу Александру Обреновићу, а Чачани су је у званичан план града увели 1936. године под именом Александрова.³⁷

Везивање за историју српског средњег века сводило се скоро у потпуности на Косовски бој и то на оне личности које су познате из народних епских песама, а чије историјско постојање није довољно познато или није уопште потврђено (Обилић, браћа Југовићи, Бановић Страхиња). Свој значај има и постепена замена првобитног назива улице Кнеза Лазара у улици Цара Лазара, што је више одговарало стереотипима о протагонистима Косовског боја.³⁸ Та промена усвојена је и у каснијим раздобљима, тако да и данас постоји улица са именом Цара Лазара.³⁹

35 : Мапојловић, Олга: *Koncentrični krugovi pamćenja*, у: Сећање, традиција и историја, „Токони историје“ 1-2, Београд, 1996, 97-102.

36 : Откривање спомен-плоче браћи Глишић у Чачку, у: „Чачански глас“, бр. 16, Чачак, 27. октобар 1932, 2.

37 : План града Чачка из 1936. године, НМЧ, И-1630.

38 : Тридесет година након давања назива овој улици, у бирачким списковима уместо Кнеза Лазара редовно је уписивано име Цара Лазара (*Општински избори у Чачку 1923. године*, приредио Радош Мацаревић, у: „Изворник“ V, грађа Међуопштинског историјског архива, Чачак, 1988, 113-165).

39 : *Службени листи општине Чачак*, бр. 10, Чачак, 23. децембар 1970, 164.

Вредности попут јунаштва, храбрости, жртвовања и смрти имале су предност у односу на неке друге еволутивније и свеобухватније историјске резултате. У читавом том раздобљу само је једна личност – доктор Јарослав Кужељ, лекар који је педесет година радио на здравственом просвећивању становника чачанског краја – добила прилику да се по њој назове једна улица у граду. Поред Кужељеве улице, ту је био и Крепов пролаз, назив који је дат по првом индустријалцу и власнику пиваре у Чачку, али то име је узето као већ устаљен назив, а не као посебна званична почаст локалне заједнице свом заслужном суграђанину. Занимљиво је да су обе личности странци. Кужељ је по националности био Чех, који је у Чачак дошао за време Српско-турског рата 1876-1878. године, а Крен Немац из Руме, који је у град дошао половином XIX века.⁴⁰

Осећај да се припада једном сасвим новом времену, које је донело до тада непознате технологије у производњи, саобраћају и свакодневном животу, пропраћено је називима улица. Индустријализација је мењала начин живота људи, а самим тим и њихова интересовања, па и називе одређених делова града. Улице Арсеналска, Железничка, Радничка и Индустријски пролаз прате те промене. Није заборављен ни Никола Тесла који је добио једну, не баш угледну улицу у индустријском делу града.

Због истицања вредности јунаштва, храбрости и осталих „ратничких, мунких особина“, приметан је недостатак жена из списка назива улица у Чачку до 1941. године. Једино су кнегиња Љубица Обреновић и краљица Марија Карађорђевић „удостојене части“ да пека улица у граду по њима добије име. Само је припадност владајућој династији омогућила да се и имена те две жене нађу међу осталим именима улица, а никако неке њихове личне особине, нарочито не особине и вредности пола коме су припадале. Коло српских сестара је 30. маја 1938. године предлагало Градском већу Чачка да се једној улици у граду да име по Надежди Петровић. Општина је прихватила предлог, али је одлуку одложила до тренутка када се буде правило регулациони план града.⁴¹ Та одлука морала је да сачека све до 1957. године, када је једна улица коначно понела име прве модерне сликарке у Србији, Надежде Петровић.⁴²

По свом социјалном положају, личности по којима су улице добијале имена углавном припадају највишим слојевима друштва (цареви, краљеви, краљице, кнезови и кнегиње, господари, витезови, војводе, генерали, адмирални, пуковници, мајори, председници влада, министри, патријарси), укупно 55% од свих назива, односно 88,2% од личних имена која су узета за називе улица. Личности из нижих друштвених слојева су много мање заступљене. Продор слављења традиција везаних за ратове 1912-1918. године донео је могућност слављења херојства „обичног човека“. Иако рат омогућава „велику

40 | Фолгић-Корјак, Ангелина: *Сениција у Чачку*, у: „Зборник Народног музеја“, XII-2, Београд, 1985, 23-31; Мојсиловић, Мирослав: *Др Јарослав Кужељ*, 141-169.

41 | ИАЧ, ГП, Књига записника са седница градског већа од 30. маја 1938. године.

42 | ИАЧ, Фонд Народног одбора среза Чачак (у даљем тексту НОС Чачак), К-8, бр. 790.

демократичност“ у страдању, патњи, јунаштву и херојству, жртва обичних људи није вреднована, нити је требало да послужи за колективну идентификацију. Једини изузетак од тог правила је улица Браће Васићић.⁴³ Друштвено пожељне особине поседовали су само виши друштвени слојеви, а жртва је имала смисла и вредности само ако је та личност припадала елити која је по својој мери обликовала друштво. Оправдање за такву праксу може се наћи у величини узора, снази личности, визионарству особе која се високо успела на друштвеној лествици, те заслугама појединаца који су командовали у великим ратним операцијама. Страдање или херојство „обичног човека“ остајало је неознато и услед недостатка било какве рационалне представе прошлости Чачка и околине у историјској науци. Све до 1938. године и штампања „Споменице чачанске реалне гимназије 1837-1937“, није се појавила ниједна озбиљнија публикација која би се бавила жртвама ратова 1912-1918. године у чачанском крају.⁴⁴ Та књига има попис свих жртава из редова ученика чачанске гимназије са кратким биографијама сваке личности, а у највећем броју случајева и са фотографијом особе, написаним као пример одважности, храбрости и јунаштва, са обавезним описом погибије и објашњењем величине жртве. До тада се једини помен тих људи сводио на подизање крајпуташа, што је чинила родбина, или на уписивање имена у заједничке споменичлоце у локалним црквама.⁴⁵ Други светски рат и револуционарни проображај друштва после 1945. године прекинули су слављење те врсте традиција и њену могућу примену у називима улица Чачка.

Избор личности по којој је улица добијала име зависио је и од места рођења или смрти, те од подручја где је та особа провела радни век. Од 38 улица које су до Другог светског рата добиле назив по некој личности, свега је 14 (37%) добило име по особи која је на неки начин била везана за Чачак и његову околину. Локална заједница још није славила заслуге људи из града и околине који су допринели развоју читавог подручја.

Доминација слављења политичких (историјских) традиција у именима улица Чачка била је потпуна. Осим имена Николе Тесле, доктора Кужеља,

43 Други пример је улица истакнутог солунца Будимира Давидовића, по коме је једна улица у граду добила име, али тек 1992. године (*Службени лист општинне Чачак*, бр. 9, Чачак, 29. октобар 1992, 255-256).

44 До тада су штампане публикације које су преписивале имена са споменичлоца жртава ратова 1912-1918. године (Белопавловић, Велимир: *Споменица – именик погинулих и умрлих рајничко-војних обавезника у борби са Турцима, Буџарима, Немцима, Аустријанцима, Маџарима и Арнаућима: од 1912-1918. године чија су имена уписана на споменичлоци у Ваведењској цркви освећена 23. маја 1921. год.*, Чачак, 1921; *Поменик читавља за Парасџос-спомене и за успомене фамилијама погинулих и умрлих војених обавезника у рату 1912-1918. године из парохије лазачке*, Чачак, 1922; Михаиловић, Сретен / Гавриловић, Милан: *Споменица јунацима изинулим и помирим у рату за ослобођење и уједињење 1912-1918. из Чачка и чачанске црквене општине*, Чачак, 1922).

45 Теодосије Вукосављевић, *Споменици и споменик-обележја ослободилачких ратова у Чачку и њанским селима до 1918. године*, у: „Зборник радова Народног музеја“ XXI, Чачак, 1991, 301-320; Вуловић, Милован: *Знамења слободе*, Чачак, 1994, 29-69; Николић, Радојко: *Камена књига ђредака*, Београд, 1979, 105-141.

индустријалца Крена, ниједна личност изван круга политике није узета да би се по њој назвала било која саобраћајница у граду. Приметан је и недостатак везивања за било коју културну традицију. Јунаци Косовског боја су и protagonisti епских народних песама, односно усмене народне књижевности, па се могу разумети и као део митске прошлости. Свест да је потребно везивање за традиције било које врсте уметности није постојала. Град је своје урбано лице добијао тек тридесетих година XX века, а у складу са тим, полако су се јављала и интересовања за слављење традиција грађанског друштва које нису биле директно везане за борбу, рат, жртвовања и страдања. Уочи Другог светског рата Војко Чвркић, народни посланик за срез Љубишки, заједно са Миодрагом Васићем, председником чачанске општине, 10. септембра 1939. године свечано је открио споменик Весу Милекићу, истакнутом радикалу и председнику општине Чачак пред Први светски рат. То је био први јавни споменик подигнут у Чачку. Постојала је идеја да се с том праксом настави и подигну обележја и другим заслужним Чачанима који су везани за развој града у мирнодопско време. Сви за које се то планирало припадали су Народној радикалној странци у оквиру које су и правили каријеру.⁴⁶ Изостављање слављења многих значајних раздобља у историји српског народа, као и значајних периода у развоју града и људи који су у томе учествовали, у многоме је резултат и недостатка постојања писане локалне историје. Први успешни покушаји учињени су у међуратном раздобљу, а највећу популарност доживела је поменута „Споменица гимназије“, у којој је написан кратак историјат града, закључно са савременим збивањима тридесетих година XX века. Поред подиса жртва Првог светског рата, описмењени грађани Чачка су први пут добили прилику да се упознају са историјским континуитетом града и околине од праисторије до савремених збивања и људима који су оставили трага у развоју града. До тада су индивидуална сећања, уметничке представе, државна политика, епска традиција и митске представе имале потпуну превласт у стварању перцепције прошлости, која је искључила не само критичку анализу прошлих збивања и вредновања одређених личности и догађаја, већ и било каква рационална знања о прошлости Чачка и његове околине.

Недостатак извора за проучавање историје Чачка с краја XIX и прве две деценије XX века онемогућава утврђивање ко је био предлагач за називе улица.⁴⁷ Није тачно утврђено ни ко је или ко су били аутори првог регулационог плана града из 1893. године. Претпоставља се да су то инжењери Јовановић и Кучевски, чији се потписи налазе на плану. Они су могли бити и први „кумови“ чачанских улица.⁴⁸

46 ИАЧ, ГП, К-35 Ф-VI, бр. 497.

47 Фондови Начелства округа чачанског, Првостепеног суда у Чачку, као и највећи број докумената из Првог и Другог устанка, укупно пет вагона папира, прерађено је у Фабрици хартије у Чачку 1945. године. Због Указа о прикупљању и употреби отпадака, страдао је и већи број докумената који је настао након 1945. године, што отежава изучавање тог периода у историји Чачка (Василић, Витомир: *Недесет година рада Међуојштинског историјског архива у Чачку*, у: „Изворник“, XIV, грађа Међуопштинског историјског архива, Чачак, 1998, 7-8).

48 Радовановић, Милош: *ibid.* 4, 239.

У међуратном периоду, када су у питању били појединачни називи, предлагач је обично био председник општине. Било је и супротних примера, као у случају именовања улице Браће Глишића, када је предлагач било „Удружење за унапређење Чачка“.⁴⁹ Ипак, највећи број имена улица (укупно 27) дао је 1936. године општински инжењер Исидор Јањић. Њих је Градско веће, без икаквих измена, усвојило исте године. Улице су се у то време обележавале дрвеним таблама, а одлука о новим називима или измени старих објављивана је, као и остале званичне вести у граду, путем добоша.⁵⁰

Традиције и идеологија комунизма – називи улица у Чачку од 1945. до 1970. године

Слом Краљевине Југославије, немачка окупација Србије и Недићева управа нису донели промену назива улица у Чачку. Међутим, по ослобођењу земље од стране партизанских јединица Јосипа Броза, успостављен је нови друштвени поредак који је имао сопствену митологију. Комунисти су након освајања власти дали себи задатак да формирају „ново друштво“ совјетског типа, које би раскинуло са прошлошћу. За то је било потребно створити и пожељну пројекцију историје. Потрошена је огромна енергија у циљу цитирања, потискивања и мењања садржаја прошлости и наметања нове визије света и пожељних друштвених вредности. Створена је својсврсена „социјалистичка религија“ која је у највећој могућој мери поједноставила односе у друштву, крећући од поставке да је пре револуције владало зло – капитализам, а након ње доба „светлости и напретка“. Освајање власти комунисти су доживљавали као неку врсту мистичног преокрета у историји.⁵¹ Уверење да су задаци Комунистичке партије у стварању лепше будућности неминовност, може се видети и у изјавама водећих чланова КПЈ непосредно након ослобођења Чачка. Тако је Милош Минић на једном збору у граду, у јануару 1945. године, изјавио: „Ми смо сада дошли и никада отићи нећемо.“⁵² У складу са таквом идеолошком поставком, дошло је и до преименовања дотадашњих назива улица у Чачку. Политички идентитет стваран је кроз приказивање популарних политичких симбола приликом давања назива улицама. То није била политичка пракса само социјалистичке Југославије, већ је то био шири феномен целе Источне Европе у оквиру социјалистичког блока.⁵³

У новој стварности нису опстали сви називи улица из времена Краљевине Југославије. Промене су биле брзе. Списак улица у Чачку који је направи-

49 *Откривање спомен-плоче Браћи Глишић у Чачку*, у: „Чачански глас“, бр. 16, Чачак, 27. октобар 1932, 2.

50 ИАЧ, ГП, К-9, Ф-II, бр. 396: *Давање назива новим улицама у Чачку из 1936. године*, у: „Изворњак“ 16-17, грађа Међуопштинског историјског архива, приредио Милош Тимотијевић, Чачак, 2001, 185-193.

51 Nikolić, Kosta: *Srpska istorija i religija*, у: *Istorija 20. veka 1*, Beograd, 2001, 96.

52 *Велики народни митинг у Чачку*, у: „Слободни глас“, бр. 1, Чачак, 18. јануар 1945, 2.

53 Azaryahu, Maoz: *Street Names and Political Identity. The Case of East Berlin*, у: *Journal of Contemporary History* (SAGE, London, Beverly Hills, Newbury Park and New Delhi), Vol.21 (1986), 581-604.

ла Војна команда места у јануару 1945. године, месец дана након ослобађења града од немачке окупације, није садржао имена 11 улица која су постојала пре почетка Другог светског рата (Краља Томислава, Чарнојевићева, Свесловенски венац, Зелени венац, Стамболијски пролаз, Ратарска, Радничка, Железничарски пролаз, Кеј мира, Драгачевска и Теслина).⁵⁴ Изостављање назива који су непосредно пред Други светски рат дати новим улицама није било остварено путем неког правног акта. Једноставно, називи који се још нису усталили у свести грађана изостављени су из званичног списка.

Однос нове револуционарне власти према традицијама Краљевине Југославије сводио се на потирање, потискивање и мењање садржаја прошлости и наметање нове визије света и нових друштвених вредности. Сурови грађански рат само је појачао такву врсту осећаја код преживелих чланова КПЈ, који су након 1945. године добили прилику да друштво обликују по својим мерилима. Ипак, нису сви називи улица промењени непосредно након ослобађења Чачка 3. децембра 1944. године. На то се чекало равно годину дана. Уочи прославе годишњице ослобођења града, Градски народни одбор је на седници донсо одлуку о промени назива појединих улица у Чачку. Штампана је то пренела: „Да им се даду имена првобораца који су се својим радом истакли у току ослободилачког рата.“⁵⁵

Промене назива улица у Чачку 1945. године

СТАРИ НАЗИВ УЛИЦЕ	НОВИ НАЗИВ УЛИЦЕ
Краља Александра	Народног хероја Ратка Митровића
Краља Петра I	Миленка Никшића
Краљице Марије	Јаше Продановића
Драшковићева	Благоја Нешковића
Краља Милана	Бате Јанковића
Кнеза Милоша	Александра Ранковића
Кнеза Михаила	Доктора Драгише Мишовића
Господар Јованова	Коче Поповића
Кнегиње Љубице	Ђоке Поповића
Цара Николе II	Симе Сараге

Промењено је укупно десет назива. Скоро у потпуности су „страдала“ имена улица која су баптинила традиције разних династија. Том списку додата је и улица која је носила назив творца „Обзнане“, министра Драшковића. Од свих крунисаних глава остала су само имена Цара Душана и Цара Лазара.

54 ИАЧ, Фонд Окружног народног одбора Чачак (у даљем тексту ОНО Чачак) К-1, бр. 31.

55 *Промена назива улица у Чачку*, у: „Слободни глас“, бр. 45, Чачак, 11. децембар 1945, 2.

То свакако није случајност, јер је од проглашења Републике 29. новембра 1945. године, па до свечане седнице Градског већа у част ослобођења града, протекло свега неколико дана. Нови називи нису по неком ексклузивном праву припадали комунистичком покрету. Ђорђе Поповић је страдао као партизан, али је био један од првака Савеза земљорадника у Чачку, док је Јашиа Продаповић и након завршетка рата предводио Републиканску странку. Занимљиво је да су четири улице требале да добију имена по још живим људима: Александру Рапковићу, Кочи Поповићу, Благоју Нешковићу и Јашии Продановићу. Управо та четири назива нису усвојена, већ су задржани претходни називи тих улица. Остале измене су усвојене и појављују се у званичним документима из 1946. године.⁵⁶ Уочљиво је да се у том списку налази скоро искључиво „српски кадар“ из КПЈ, чиме се на посредан начин појављује свест чланова КПЈ у Градском народном одбору Чачка, односно недостатак духа „интернационализма“ и званично прокламованог „братства и јединства“ народа Југославије. Изузетак је једино Сима Сарага, али он је свој радни век провео у Чачку, где је 1942. године и погубљен. Приметан је изостанак и самог Јосипа Броза из списка имена улица у Чачку.

Већ 26. децембра 1946. године Градски народни одбор доноси одлуку о новој промени назива улица.⁵⁷ Измењено је укупно осам назива.

Промене назива улица у Чачку 1946. године

СТАРИ НАЗИВ УЛИЦЕ	НОВИ НАЗИВ УЛИЦЕ
Краљице Марије	29. новембра
Папићева	Стаљинградска
Учитељска	Учитеља Мариновића
Господар Јованова	Светозара Марковића
Кужељева	Милутина Стојића
Гепратова	Лоле Рибара
Браће Васићић	Богдана Капелана
Јездински пролаз	Драгана Врапића

Ни ова промена назива није била потпуна и коначна. Улице која је добила име по Милутину Стојићу враћен је стари назив, док је Стаљинградска улица преименована у улицу Филипа Филиповића. Нису сачувани документи који би пратили све промене назива улица након 1946. године, тако да за сада није могуће утврдити хронологију именовања улица Чачка у том раздобљу.⁵⁸

56 : ИАЧ, Фонд Градског народног одбора Чачак (у даљем тексту ГНО Чачак), К-1, бр. 52/46.

57 : ИАЧ, ОНО Чачак, К-1, бр. 32/46.

58 : Васић, Витомир: *ibid.* 41, 7-8.

До доношења новог регулационог плана града 1953. године измењена су укупно 73 назива или су потпуно новим улицама дата имена.⁵⁹ Сви називи из времена пре 1941. године нису избрисани, али таквим личностима су посвећене мање значајне улице.

Промене назива улица у Чачку од 1947. до 1953. године

СТАРИ НАЗИВ УЛИЦЕ	НОВИ НАЗИВ УЛИЦЕ
Цара Лазара	Доктора Драгише Мишовића
Цветна и Цара Душана	Цара Лазара
Овчарска	Цара Душана
Миленка Никшића	Војводе Степе
неименована главна улица у Љубићу	Миленка Никшића
Велика пијаца	Трг палих бораца

Приметно је да традиције радничког и комунистичког покрета из НОБ-а и револуције нису односиле апсолутну превагу у називима улица. Од укупно 82 имена која су дата улицама од 1945. до 1953. године, 46% баштини те традиције, односно три улице се везују за традиције радничког покрета и КПЈ пре 1941. године, пет улица носи имена преузета из традиција међународног радничког покрета, а осталих 30 назива везује се за НОР и револуцију. Поједина имена улица нису гајила никакву посебну традицију, већ су улице „крптаване“ по топонимима. Та имена нису имала додире с тадашњим владајућим политичким погледом на свет (Новосадска, Златиборска, Балканска...) и на њих отпада укупно 44% од свих назива. У питању је био покушај да се грађанима прикаже географска целина државе у којој живе и да се створи осећај јединства простора и људи. Свега пет улица носи имена људи из српске националне историје: Драгутина Гавриловића, Његоша, Хаџи Продана, Книћанина и Немање (6% од свих назива). Везивање за културне традиције огледало се у називима три улице: Нушићевој, Змајевој и Дисовој (3,5% од свих назива). Све три саобраћајнице биле су тада, а и дан-данас су забачене и слабо уређене.

Слична тежња давања имена улицама настављена је и до 1964. године. Од 19 нових назива осам је узето из традиције КПЈ, десет се везивало за топониме, а само један за културну традицију (Улица Надежде Петровић). За

59 . У недостатку извора за то доба једини начин да се дође до овог броја назива је у одузимању свих назива који су дати након 1953. године од пописа имена улица Чачка из 1970. године (Архив Скупштине општине Чачак, Залиспак са XXXII седнице Већа произвођача скупштине општине од 19. новембра 1962. године; ИАЧ, НОС Чачак, К-8, бр. 777, 790, 885, 888; ИАЧ, Фонд Скупштине општине Чачак (у даљем тексту СО Чачак) К-49, материјали са седнице СО Чачак од 8. фебруара 1961. године; „Чачански глас“, 1953-1966. година; Службени лист општине Чачак, бр. 10, Чачак, 23. децембар 1970, 159-165).

то време својствен је обичај да се на комеморативним седницама Општинског већа одлучивало да поједине улице и тргови у Чачку добијају имена по преминулим руководиоцима КПЈ/СКЈ. Тако је 1953. године једна од најлепших новопросечених улица у граду добила име по Борису Кидричу.⁶⁰ Некадашње вапариште у граду (сточни пијац) добило је назив Трг Буре Салаја 1958. године, непосредно после Салајеве смрти.⁶¹ Дан након погибије Слободана Пенезића 7. новембра 1964. године, на комеморативној седници општине донета је одлука да се једној улици или тргу у Чачку да његово име.⁶² Анализа назива улица који су регистровани до 1970. године открива неговање неколико група традиција.⁶³

Неговање традиција према називима улица у Чачку од 1945. до 1970. године

ТРАДИЦИЈА	БРОЈ УЛИЦА	ПРОЦЕНАТ
НОБ и револуција	34	24%
Предратни и послератни раднички и комунистички покрет	8	5,7%
Међународни раднички и комунистички покрет	5	3,5%
Српска национална историја	28	20%
Просторне (географске) целине Србије и Југославије	39	27,6%
Култура	4	2,8%
Наука, техника и индустрија	3	2,1%
Заслужни грађани Чачка	4	2,8%
Локални називи	16	11,3%

Највећи број улица требало је да својим имсном подсећа грађане на просторну целину државне заједнице у којој су живели. То је уједно најбројнија група имена улица (27,6% од свих назива). Највише имена везано је за чачански крај (10), затим за Србију (11), територије које насељавају Срби ван Србије (9) и остале области Југославије (9). Занимљиво је да није узет ниједан топоним из Словеније. Друга по бројности је група назива која се везује за комунистички и партизански покрет у Другом светском рату (24% свих назива). Борбу, жртвовања и страдања припадника овог покрета требало је овековек-

60 *Народна жалост у Чачку*, у: „Чачански глас“, бр. 356, Чачак, 14. април 1953, 1.

61 *Трг код железничке станице и мајсторска школа у Чачку носиће име великог револуционара Буре Салаја*, у: „Чачански глас“, бр. 21, Чачак, 28. мај 1958, 1.

62 *Минути ћућања за изгинуле револуционаре*, у: „Чачански глас“, бр. 44, Чачак, 13. новембар 1964, 1-2.

63 *Службени лист општине Чачак*, бр. 10, Чачак, 23. децембар 1970, 159-165.

чити и на тај начин их обезбедити као традицију КПЈ која ће се непрекидно славити. Пошто је жртва за нову социјалистичку Југославију била основни критеријум, избор људи по којима су улице добијале имена одређиван је начином њихове смрти. Од укупно 29 личности, 14 је страдало од припадника четничког покрета (48,3%), још пет због сарадње четника и Немаца (12,2%), седам од самих Немаца (24,1%) и три од свих осталих формација (10,4%). Уочљиво је инсистирање на грађанском рату и страдањима припадника партизанског покрета од стране четника. То се није смело заборавити. Структура жртава Другог светског рата у општини Чачак изгледа сасвим другачије у односу на оно што се да иштитати из назива улица.

Од укупно 3.585 лица која нису преживела рат, у борби са свим формацијама које су биле непријатељски расположене према партизанском покрету, Немци су убили 1.555 (43,37%), Немци заједно са усташама (Сремски фронт) 169, а четници 375 (10,46%).⁶⁴ Идеолошко-пропагандна позадина давања имена улицама Чачка овде се јасно уочава. Након пропасти устанка у касну јесен 1941. године, долази до скоро потпуног нестанка већих партизанских војних формација на просторима западне Србије. Борба се свела на усамљене и изоловане акције малог обима, које су изазивале жестоку противреакцију легализованих четничких одреда.⁶⁵ Жртве партизанског покрета из тог времена нарочито су наглашаване као пример истрајности и херојства у борби против окупатора и „домаћих издајника“, под којим су подразумевали четнике Драже Михаиловића који су били главни идеолошки противници у борби за револуционарни преображај друштва. Од 29 лица која су изабрана да би се по њима назвале улице, њих 25 припадало је КПЈ (86,2%). Удео припадника КПЈ и СКОЈ-а у збиру свих жртава Другог светског рата општине Чачак изгледа другачије. Погинуло је укупно 318 чланова КПЈ (8,87 % од свих жртава рата) и 151 припадник СКОЈ-а (4,21 % од свих жртава рата). Социјална структура открива да се у списак имена улица још увек нису уврстили нижи друштвени слојеви. Највише је студената (седам назива), лица са завршним факултетом (6), радника (5), занатлија (4), учитеља, ученика и сељака (по два назива) и службеника (1). У рату је највише страдало сељака – њих преко 2.300 из општине Чачак (преко 64% од свих жртава).⁶⁶ Личности комунистичког и партизанског покрета које су живеле, радиле и деловале ван Чачка и његове околине пису превише слављене у називима улица. Изван подручја чачанског краја узете су само две личности за називе улица (Иво Лола Рибар и Сава Ковачевић).

Све до 1970. године није било јасно одређеног система по којем су улице добијале називе. Највише предлога за имена улица и тргова давао је Савет за

64 Давидовић, Горан / Тимођијевић, Милош: *Зајамњена прошлост. Историја равногорца чачанског краја 3*. Чачак-Краљево, 2004, 216-239.

65 Petranović, Branko: *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939-1945*, Beograd, 1992, 319-328; Пантелић, Милојница / Марићковић, Радован М. / Никшић, Владимир: *Чачански одред*, Чачак, 1982, 270-293.

66 *Чачански крај у НОБ-у. Нази борби и жртве*, Чачак, 1977, 451-453; Давидовић, Горан / Тимођијевић, Милош: *ibid.* 54, 216-239.

комуналне послове.⁶⁷ Град је брзо повећавао број становника (од 12.987 из 1948. године па 27.641 у 1961. години).⁶⁸ Убрзани развој Чачка, његово ширење, подизање нових насеља, повећање броја становника и просецање нових саобраћајница условио је и потребу давања имена улицама у већем броју него што је то до тада био случај. На седници Скупштине општине Чачак, одржаној 1. јуна 1964. године, донета је одлука да се одустане од даљег именовања нових улица на стари начин, да се изврши ревизија дотадашњих назива и уједно дају предлози за имена новим улицама у сарадњи с борачком организацијом и организацијом Социјалистичког савеза.⁶⁹ Општинске власти нису биле задовољне структуром дотадашњих назива. До 1970. године, када је извршен попис свих улица, регистрован је укупно 141 назив. Остале улице су до коначног давања имена носиле само број под којим су уношене у урбанистички план града. Заједно са пописом, одређен је и поступак по којем ће улице у будућности добијати имена. За промену постојећих и давање нових имена општина је образовала комисију из редова одборника и „радника из области приврде и неприврде и представника друштвено-политичких организација“. За улице које су носиле имена истакнутих јавних, културних и историјских личности било је предвиђено да се на њиховом почетку поставе парочите табле изливене од бронзе у облику штита, на којима би се налазила плакета личности са кратким биографским подацима. Остале улице и тргови обележавани су обичним „таблицама од трајног материјала“.⁷⁰ Одлука о постављању табли од бронзе са плакетом личности по којој улица носи име, примењена је само у случају улице Филипа Филиповића и ни у једном другом случају (све до 2000. године).

„И после Тита Тито“ – називи улица у Чачку од 1974. до 1990. године

Од седамдесетих година политика давања имена улицама радикално се мења. На годишњицу ослобођења Чачка, 1. октобра 1974, променени су називи почетним деловима улица Ратка Митровића и Бате Јанковића (који нису једна саобраћајна целина) у Булевар маршала Тита.⁷¹ До 1980. године још шест улица у граду добило је имена чији су називи били везани за НОБ и револуцију (улице Чачанског партизанског одреда, Чачанског батаљона, На-

67 ИАЧ, СО Чачак, К-49, материјали са седница СО Чачак од 5. априла 1961. године.

68 Пораст броја становника наставио се и следећих деценија. Чачак је 1971. године имао 38.244 становника, 1981. године 47.855, 1991. године 72.392 житеља (Роровић, Пија: *Opština Čačak. Geografska proučavanja*, Čačak, 1996, 51).

69 Архив општине Чачак, Записник са XIV заједничке седнице Скупштине општине, одржане 1. јуна 1964. године.

70 *Службени листи општине Чачак*, бр. 10, Чачак, 23. децембар 1970, 159-165.

71 *Службени листи општине Чачак*, бр. 11, Чачак, 1. октобар 1974, 249.

родног хероја Радована Јовановића, Народног хероја Милуна Минића и Улица Миодрага Мила Ивковића).⁷² Највећи број улица у граду био је већ просечен, регулисан и у саобраћајној употреби, али без званичног имена. Остале нове саобраћајнице биле су евидентирание само по бројевима. Ако је пред Други светски рат недостатак писане историје града био један од чинилаца који је могао утицати на политику давања имена улицама, исти закључак се може извести и за изостанак масовнијег утицаја традиција партизанског и комунистичког покрета приликом давања назива улицама Чачка до краја седамдесетих година XX века. Иако је постојала политичка воља да се управо такве традиције славе, није било одговарајуће писане подлоге за објашњавања којима би се поткрепила оправданост таквог чина. Штампане књиге „Чачански крај у НОБ-у. Пали борци и жртве“ у Чачку 1977. године допело је биографије 4.642 особе које су страдале током Другог светског рата из општина Чачак, Горњи Милановац и Лучани и које су на неки начин биле везане за партизански покрет или су страдале у репресији окупатора и током Априлског рата. Појава те публикације и многих других сличне врсте омогућила је слављење традиција партизанског покрета на један нов начин, што раније није било могуће, услед недостатка знања о начину и масовности страдања учесника Другог светског рата. Давање назива улицама које до тада нису имале имена било је прилика да се примени слављење те врсте традиција.

Међутим, стварни број жртава и њихова структура знатно су другачији од онога што је изложено у тој публикацији. По још увек непотпуним подацима у чачанском крају је (Чачак, Горњи Милановац и Лучани), током Другог светског рата и прогона организованих од нове револуционарне власти након 1945. године, страдало најмање 6.667 лица. Када се упореде укупне жртве партизана (2.788 лица, односно 41,84%, тачније 1.791 лице, односно 26,86 %, а то је број умањен за 997 људи који су погинули на Сремском фронту) са укупним жртвама њима супротстављених формација у грађанском рату (1.837 особе, односно 27,55%), долазимо до података који указују на подједнако страдање Срба из чачанског краја у обема супротстављеним формација током грађанског рата. У броју егзекуција јединице Јосипа Броза имају предност (укупно 1.341 лице, односно 20,11 % од свих до сада набројаних жртава). Формација која је највише оптуживана за убијање свог народа, четници генерала Михаиловића, усмртила је 686 особа (10,29% од свих жртава рата које су до сада пописане). Легализовани четници, за које треба нагласити да нису били под Михаиловићевом командом, убили су 100 лица (1,50%), СДК 12, СДС 17, жандарми 9, а полиција њих четворо. Све формације на унутрашњем српском фронту које су се бориле против војске Јосипа Броза и њених симпатизера, али и међусобно (јер су љотићевци и равногорци све до самог краја рата били у оружаном сукобу), усмртили су 828 особа (12,42 % од свих до сада пописаних жртава). У поређењу са убиствима које су извеле јединице Јосипа Броза (1.341, особа, односно 20,11 %), а ти подаци су сигурно већи за пар стотина имена, јасно се очитава сва осветничка жестина победника у грађанском

72 Службени лист општинске Чачак, бр. 10, Чачак, 1. октобар 1976, 203. и бр. 13, Чачак, 23. децембар 1976, 269.

рату, јер је највећи број егзекуција вршен од децембра 1944. године. Ако овим убиствима додамо и погинуле у завршним борбама за ослобођење Југославије који су нестручно вођени у борбу или можда намерно жртвовани (997 њих, односно 14,94 % од укупног броја свих жртава), онда се открива какав је заправо погром организован од стране власти Јосипа Броза.⁷³

Смиривање савести и борба за легитимитет власти захтевали су непрестану послератну „борбу“ комунистичког режима и непрестано ново „побеђивање“ покрета генерала Михаиловића, што је и била основа на којој се градило пово друштво у Србији. У пропаганди победника подстицана је општа архетипска конфронтација између онога што је људско и онога што је људском супротно. Борба комунистичког покрета приказана је као оживљавање човкове митске борбе за опстанак, при чему је партизанима додељена улога прометејских јунака, а њиховим противницима, пре свих четницима, улога силе која људе угрожава.⁷⁴ Генерал Михаиловић, као персонификација покрета који је предводио, у пропаганди коју су ширили партизани постао је „легендарно чудовиште“, симбол реакције, тираније и српског партикуларизма.⁷⁵

Историјска свест се натапала снажним емотивним доживљајем прошлости, у распону од љубави до мржње, што је проузроковало екстремно, ратоборно и у крајњим случајевима убиству склоно понашање појединца, група, па и значајних делова нације. То је нарочито било условљено онемогућавањем рационалног сагледавања прошлости које би могло да делује ослобађајуће. Тако је историјска свест постала осиромашена и у сталном конфликту са упоредном усменој традицијом која није престајала да живи као нека врста друштвене подсвести.⁷⁶

Права пошлава назива везаних за традиције комунистичког и партизанског покрета из Другог светског рата уследила је тек осамдесетих година. Улице у приградским насељима које до тада нису имале имена скоро у потпуности баштине традицију НОБ-а.⁷⁷ Од укупно 146 нових назива, 138 (94,5%)

73 : Давидовић, Горан / Тимотијевић, Милош : *ibid.* 54, 216-239.

74 : Čolović, Ivan: *Divlja književnost*, Beograd, 2000, 243-245, 272-273; Тимотијевић, Милош: „Храбри“ партизани и „зли“ четници.. *Историографија Чачка о ојсади Краљева 1941. године*, у: „Округли сто Краљева октобра 1941. године“, Краљево, 2003, 276-298.

75 : Партизани су од њега стварали негативну легенду. Михаиловић је опрњиван до краја, а Србија је паметнута хипотека – преко четничке издаје и четничког вође као заговорника „Велике Србије“, што је у националној политици КПЈ био најтежи грех. Суђење и егзекуција направиће од Михаиловића поново легенду. Рођено је Михаиловићево мучеништво и он постаје нека прета Христа. По Ралфу Стивенсону, амбасадору и енглеском „балканологу“, још 1946. године предвиђено је да ће Михаиловић поново постати легенда која ће ефектирати историју Југославије, само онда ако се нађе човек, или група људи у земљи или на страни, која ће схватити ову легенду и ако они буду знали да је употребе (Petranović, Branko: *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939-1945*, 55, 670).

76 : Mitrović, Andrej: *Raspravljajnja sa Klio. O istoriji, istorijskoj svesti i historiografiji*, Sarajevo, 1991, 69-71.

77 : *Службени лист општинске Чачак*, бр. 5, Чачак, 3. јул 1980, 102-105, бр. 3, Чачак, 16. април 1986, 68-69 и бр. 4, Чачак, 22. април 1988, 32.

је везано за ту традицију. Изузетак чине улице Вука Караџића, Аврама Лукића и 1.300 кацлара, као и улице које су своја имена добиле по књижевницима из Чачка, Драгославу Грбићу и Владимиру Костићу (који је био члан КПЈ пред Други светски рат када је и преминуо). Остала три назива била су, у ствари, озваничење првобитних локалних имена за одређене делове града. Уследила је и ружна пракса додавања надимка уз име личности по којој улица носи назив: „Рајо“, „Цигиш“, „Ротоња“, „Цуца“, „Мићо“, „Цала“, „Жико“, „Всцо“, „Абаз“, „Деса“, „Сурцо“, „Чаво“, „Абисинац“, „Жожо“, „Амита“, „Јањовац“, „Доца“, „Јаре“, „Патак“, „Жацо“, „Мртвак“, „Кудро“, „Дикица“, „Трновац“. Анализом имена тих улица добијамо неколико критеријума којих су се држали предлагачи.

Критеријуми за давање имена улица у Чачку од 1980. до 1988. године

КРИТЕРИЈУМ ЗА ДАВАЊЕ ИМЕНА	БРОЈ ИМЕНА	ПРОЦЕНАТ
Убили га четници	40	26,5%
Ухватили га четници и предали Немцима који га убијају	34	22,5%
Ухватила га полиција и предала Немцима који га убијају	11	7,3%
Убили га Немци	31	20,5%
Убиле га остале непријатељске формације у рату	35	23,2%
Чланови КПЈ	97	64,2%
Чланови СКОЈ-а	17	11,3%

Идеолошки набој у политици давања имена улицама није смањен. Страдање од припадника четника Драже Михаиловића доносило је веће друштвено признање него страдање од Немаца или било које друге војне формације. Страдања припадника КПЈ и СКОЈ-а посебно је наглашавано. За разлику од претходног времена, у списак имена улица увршћен је већи број личности из нижих социјалних слојева – сељака (28,5%), занатлија (19,9%), радника (15,2%). У круг личности које су добиле прилику да се по њима назове нека улица ушло је и доста обичних бораца из партизанских јединица (67,4%), али је избор тако направљен да је њихова жртва имала смисла само ако су страдали од „домаћих издајника“ (42% од укупног броја свих имена). Остатак назива везан је за командно особље, било војно било политичко. Због бројности улица, а ограничености броја људи који су страдали у Другом светском рату, омогућена је велика „демократичност“ у давању назива улицама Чачка у том раздобљу. Пошто је кључни критеријум био припадност партизанском покрету, омогућено је да се на том списку нађу и личности које се нису истакле неким нарочитим подвигом, нити је њихово страдање на било који начин било узвишено да би могло послужити као пример жртвовања за остварење

идеолошких, националних или државних тежњи и стремљења.⁷⁸ Због необјашњивих разлога пису сви народни хероји из чачанског краја који су изгубили живот у рату добили улицу у граду. Од укупно 19 личности „искоришћено“ је свега девет имена за називе улица.⁷⁹

У потрази за изгубљеним идентитетом – називи улица у Чачку од 1992. до 2001. године

Са успостављањем вишестраначког парламентарног система у Србији 1990, те распадом СФРЈ следеће, 1991. године, делимично се мења и политички амбијент, а самим тим и пожељне друштвене вредности. Једном броју улица у Чачку поново је промењен назив 1992. године.⁸⁰

Промене назива улица у Чачку 1992. године

СТАРИ НАЗИВ УЛИЦЕ	НОВИ НАЗИВ УЛИЦЕ
Бориса Кидрича (део)	Светог Саве
Бориса Кидрича (део)	Данице Марковић
Пролетерских бригада	Ратка Митровића
Слободана Пенезића	Немањина
Немањина	Будимира Давидовића
Војводе Степе	Краља Петра I
Светозара Марковића	Господар Јованова
Трг Ђуре Салаја	Јаше Продановића
Поле Рибара	Светозара Марковића
Ратка Митровића	Војводе Степе
Булевар Октобарске револуције	Николе Пашића
Булевар маршала Тита (део)	Градско шеталиште
Булевар маршала Тита (део)	Жупана Страцимира

Скупштина општине је 17. јула 1992. године усвојила предлог комисије за именовање улица, чији је критеријум био да се називи улица не могу давати по личностима из политичке историје, ако од њихове смрти није прошло најмање 40 година. Мењање назива улица у Чачку, у коме је до 1996. године

78 За овакву констатацију може послужити пример улице Миљка Стојковића, који се као обичан борац Љубићког партизанског батаљона утопио у Морави приликом борбе с четницима и Немцима 2. децембра 1941. (*Чачански крај у НОБ-у. Пали борци и жртве*, 131).

79 *Чачански крај у НОБ-у. Пали борци и жртве*, 397-401.

80 *Службени листи општине Чачак*, бр. 9, Чачак, 29. октобар 1992, 255-256.

локалну власт држала Социјалистичка партија Србије, учињено је на основу одговарајуће препоруке Народне скупштине Србије из 1991. године. Тада је закључено „да имена оних који су деценијама радили на штету српског народа и Србије у целини не могу да се налазе на почасним местима – улицама, трговима“. Занимљиво је да се приликом скупштинске расправе о промени назива улица нико није сећао како је трг Ђуре Салаја добио име. Свесст да је жртвовање и страдање у рату највиши идеал који друштво треба да слави, изражено је и овом приликом. На скупштинској седници Општине Чачак чули су се и предлози да достојно буду обележени и погибије Чачана који су учествовали у ратовима на просторима СФРЈ. До 1992. године, када је одржана та скупштинска седница, погинуло је укупно 21 лице из општине Чачак.⁸¹ Припадници партизанског и комунистичког покрета који нису били из Србије, или догађаји за које је процењено да нису везани за српску историју, избрисани су са списка улица (Јосип Броз, Борис Кидрич, Ђуро Салај, Лола Рибар, Октобарска револуција, Пролетерске бригаде). У ту групу увршћен је и Слободан Пенезић. Ранија имена су замењена новим из националне историје и прошлости Чачка, при чему је вођено рачуна да се неким улицама врате стари називи. При том је направљена и једна озбиљна материјална грешка. Брату Стефана Немање, кнезу Страцимиру, који је саградио манастир на месту данашњег Чачка око којег је касније израсло насеље, дата је титула коју никада није носио – жупан.⁸² Начело враћања првобитних назива није испоштовано до краја, јер главној улици није враћено право име из 1893. године (улица краља Александра Обреновића), већ је усвојен назив Градско петалиште. Образложење за такву одлуку нашло се у традицији Чачана, који ту улицу нису никада звали њеним правим именом, већ само *корзо*. Исти је случај и са делом улице Бате Јанковића која је добила име по кнезу Страцимиру, уместо по краљу Милану Обреновићу, што је био њен првобитни назив. Имена Ратка Митровића и Светозара Марковића нису избрисана са списка улица, али су сада добили локацију много даљу од центра града.⁸³

Број назива није једини показатељ политике именовања улица. Исто тако, и локација саобраћајнице одређује њено место у свести суграђана. Урбанистичка структура Чачка одређена је са три саобраћајнице у центру града око којих се пирило насеље. Анализом промена назива тих улица у току једног века, открива се слика разних режима и званичних државних система вредности које је требало преносити грађанима Чачка.

81 *Жујан Стјрацимир - уместио Броза*, у: „Чачански глас“, бр. 31, Чачак, 24. јул 1992, 3.

82 Калвић, Јованка: *Србија у доба кнеза Стјрацимира*, у: „Вогородница градачка у историји српског народа“, Чачак, 1994, 47-56.

83 *Службени листи општине Чачак*, бр. 9, Чачак, 29. октобар 1992, 255-256.

Промене назива улица у центру Чачка од 1893. до 1992. године

ГОДИНА	УЛИЦА	УЛИЦА	УЛИЦА
1893.	Господар Јованова	Краља Александра	Краља Милана
1916.	Господар Јованова	Franc Jozef Str	Konrad von Hölzen dorf scht.
1945.	Коче Поповића	Ратка Митровића	Бате Јанковића
1946.	Светозара Марковића	Ратка Митровића	Бате Јанковића
1974.	Светозара Марковића	Булевар маршала Тита	Булевар маршала Тита
1992.	Господар Јованова	Градско шеталиште	Жупана Страцимира

Центар града је место где је највећа концентрација државних и локалних установа, простор који је током читавог дана испуњен људима због најразличитијих потреба, на чију свест је требало да се утиче називима улица и тако обезбеди „пожељна“ идентификација појединца. У доба династије Обреновић јасно је профилисана политика стварања осећаја јединства народа и династије путем имена улица. Аустроугарска је за време окупације наметнула туђинске традиције новим називима саобраћајница, што је на неки начин био и вид тријумфа победника над покореним народом. Са ослобођењем од окупације враћени су стари називи, при чему династија Карађорђевић, као и пре Првог светског рата није, макар у Чачку, називима улица стварала осећај повезаности грађана и владарске куће. Долазак комуниста на власт наметнуо је партијску и идеолошку традицију која је раскидала са грађанским периодом у историји српског друштва. Народни хероји и заслужни партизански борци из чачанског краја добијају истакнуто место у именима улица. Култ личности Јосипа Броза кроз називе улица уведен је доста касно, тек 1974. године. Локацијом улица које су понеле његово име (скоро цео центар града) требало је на неки начин исправити то закашњење. Увођење вишестраначког парламентарног система у политички живот Србије и разбијање СФРЈ, наметнуло је потребу делимичног брисања традиција из доба комунизма и поновног увођења традиција грађанског друштва. Трагање за идентитетом града путем именовања улица донело је покушаје везивања за средњи век, укључивање устаљених неформалних назива за улице који су били без икакве културне, историјске и идеолошке поруке. То је био начин избегавања и заобилажења тренутно непожељних традиција.

Локална власт у Чачку први пут је после Другог светског рата промењена 1996. године. Да би се називи улица променили, била је неопходна сагласност републичке владе. Тако је тек после 5. октобра 2000. године локална власт самостално могла да одлучује о новим називима саобраћајница у граду. Одлуком СО Чачак од 24. фебруара 2001. године, 27 улица у граду је добило нова имена.⁸⁴

84 Службени листи општине Чачак, бр. 49, Чачак, 24. фебруар 2001, 2.

Промене назива улица у Чачку 2001. године

СТАРИ НАЗИВ УЛИЦЕ	НОВИ НАЗИВ УЛИЦЕ
Улица 403	Кипишка
Улица 405	Драгутина Димитријевића Аписа
Улица 407	Илије Гарашашина
Улица 410 и 412	Улица Ада
Улица 411	Улица Растоке
Улица 413	Стевана Мољевића
Улица 415	Кумановска
Улица 416	Стевана Мокрањца
Улица 417	Дрипска
Улица 29. новембар	Епископа Никифора Максимовића
Занатска четврт	Мали пијац
Део улице Филипа Филиповића	Веселина Миликића
Пионирска	Гаврила Принципа
Загребачка	Крајинска
Улица 22. децембар	Коче Анђелковића
Улица 3. децембар	Николе Тесле
Николе Тесле	Пантићева
Благоја Паровића	Светогорска
Димитрија Писковића	Улица овчарско-кабларских манастира
Део улице Ратка Митровића	Владике Николаја Велимировића
Улица 7. јул	Кнеза Васе Поповића
Улица 4. јул	Стевана Првосвчаног
Саве Ковачевића	Милоша Ђосића
Део улице др Драгине Мишовића	Ђакон Авакума
Кадињачка	Призренска
Неименована улица у Атеници	Игумана Пајсија
Неименована улица у Бсљини	Ранка Гајсића

Предлог ових измена усвојио је ИО СО Чачак, али је једна од замерки била та што је превише топонима из Крајине концентрисано у само једном делу града.⁸⁵ Нови називи били су више него икад усмерени на слављење националне прошлости. Углавном су се оријентисали на државну и војничку, али и националну (а не тсолошку) традицију Српске православне цркве. Нису заборављене ни значајне личности из локалне историје ни локални топо-

85 М. Н., *Хрвајска „пресељена“ у Коштуљњак*, у: „Чачански глас“, Чачак, 18. фебруар 2000.

ними. Ипак, највише негодовања изазвала је одлука да се један број улица назове по топонимима крајева у Хрватској који су насељени Србима, као и велики број назива везаних за личности из цркве. Изостало је веће укључивање традиција везаних за културу, науку, технику и уметност, а исто тако, ниједна жена није уврштена у списак нових назива улица. Традиције комунистичког покрета и државних празника СФРЈ, као и географске распрострањености некадашње државе, избрисане су и замењене новим вредносним системом. Култ борбе, државотворности, националне идеје, страдања и подсећања на територије које су насељене Србима изван матице, основне су поруке нових назива улица. Локални идентитет града успостављен је кроз устаљене топониме и личности из политичке и привредне историје.

Неговање традиција према називима улица Чачка из 2001. године

ТРАДИЦИЈА	НАЗИВ УЛИЦЕ
Српски крајеви у Хрватској, Македонији и Космету	Крајинска, Кпинска, Кумановска, Призренска
Српска национална, државно-војна историја пре 1918. године	Стевана Првовенчаног, Коче Анђелковића, Илије Гарашанина, Драгута Димитријевића Аписа, Гаврила Принципа
Локални називи	Улица Ада, Улица Растоке, Мали пијац
Културна традиција Србије	Стевана Мокрањца
Политичка и привредна прошлост Чачка	Клеза Васе Поповића, Ранка Тајсића, Веселина Миликића, Милоша Ђосића, Пантићева
Географски појмови везани за Србију	Дрињска
Српска православна црква везана за чачански крај и националну историју	Светогорска, Улица овчарско-кабларских мастира, Ђакон Авакума, Игумана Пајсија, Епископа Никифора Максимовића, Владике Николаја Велимировића

Излаз из лавиринта традиција

Укупан број улица које у Чачку и приградским насељима имају своја имена, због неоптпуности документације, није могуће са апсолутном тачношћу утврдити. Користећи више извора, може се сазнати да постоји 337 саобраћајница које, закључно с крајем 1999. године, имају званично име.⁸⁶ Анализом тих назива успоставља се слика неколико различитих традиција које се негују у именима улица Чачка.

86 Службени листи општинне Чачак 1966-2001; План града Чачка, Чачак, 1999; Списак улица града Чачка који је направљен за потребе „Урбан-пројекта“ из Чачка.

Неговање традиција према свим називима улица Чачка – сјање 2004. године

ТРАДИЦИЈА	БРОЈ УЛИЦА	ПРОЦЕНАТ
НОБ и револуција	190	56,38%
Предратни и послератни комунистички и раднички покрет	4	1,18%
Међународни комунистички и раднички покрет	4	1,18%
Српска национална историја	40	11,87%
Просторне, географске целине Србије и Југославије	37	10,98%
Културна традиција	10	2,96%
Заслужни грађани Чачка	6	1,78%
Локални називи	35	10,38%
Наука, индустрија, техника	5	1,48%
Српска православна црква	6	1,78%

Приметна је апсолутна превласт традиција везаних за комунистички и партизански покрет у Другом светском рату (56,38 % од свих назива), што је за преко 30% више у односу на 1970. годину. Број улица које би бантиниле традицију предратног и послератног комунистичког покрета сведен је на најмању меру, тако да је традиција партизанског покрета остала одвојена од корена из којег је израсла. Нема ни помена личности из политичког живота Југославије након 1945. године. Приметно је и повећање назива везаних за културну традицију, али у укупном броју улица они и даље заузимају занемарљиво место. Све културне традиције свеле су се на девет улица: Драгослава Грбића, Даница Марковић, Дисову, Змајеву, Владимира Костића, Нушићеву, Булевар Вука Караџића, Улицу Надежде Петровић и Стевана Мокрањца. Том списку треба додати и Његошеву улицу. У именовању је приметно везивање за књижевне ствараоце, а једини изузетак представљају улице Надежде Петровић и Стевана Мокрањца. Иако је комунистички покрет донео правну једнакост мушкараца и жена, то није променило вредновање заслуга женске популације у изградњи друштва. Од укупно 337 имена улица, само је 15 посвећено женама (4,45% од свих назива). У питању су биле припаднице КПЈ и партизанског покрета које су страдале током Другог светског рата. Изузетак су Чачанке Даница Марковић, прва српска модерна песникиња и сликарка Надежда Петровић, те кнегиња Љубица Обреновић.

Организовани напор друштва да помоћу имена улица наметне слављење одређене врсте традиција, упорно се сударао са давно устаљеним називима одређених саобраћајница у граду. Покушаји да се на дуже време наметне пожељна врста сећања нису имали успеха. Код старијих Чачана и данас су у употреби називи Гробљанска за Обилићеву улицу, Ивањички сокак за Улицу кнеза Милоша, Палилула за Улицу војводе Степе Степановића, иако је текло више од сто година од давања имена тим саобраћајницама. На исти на-

чин нешто млађи грађани упорно Улицу Драгише Мишовића називају по првобитном називу - Улица Цара Лазара. По истом принципу, промене назива улица из 1992. или 2001. године још не постоје у свести Чачана. На пример, Немањина улица се у свакодневном разговору старијих и средњих генерација и даље назива Пензићевом.

Анализирајући трепутно стање назива улица у Чачку, долази се до закључка да се највише славе комунистичке традиције (58,74% од свих назива). Остале историјске традиције заузимају 11,87% од свих имена, док су културне сведене на 2,96%, а традиције заслужних грађана Чачка из његовог мирнодопског развитка заступљене су са свега 1,78% од свих назива улица. Исти проценат (1,76%) везан је и за традиције Српске православне цркве и њену националну димензију.

Сваком друштву потребан је извештај минимум свести о заједништву и солидарности, како би дефинисало циљеве, решавало проблеме и било способно за делање.⁸⁷ Називи улица у Чачку изостављањем многих раздобља из историје града не оправдавају тај циљ, јер се осећај заједништва и колективног идентитета стварао на основу идеолошких потреба КПЈ/СКЈ, без ослонаца на многе друштвене вредности које би оствариле потпунији и јачи легитимитет локалне заједнице. Занемаривањем грађанских вредности из прошлости града и заслуга многих генерација за његову изградњу, осиромашен је савремени однос према садржајима прошлости. Тиме се отвара простор да у друштвеном односу према историји преовладају поједностављене и стереотипне представе уместо рационалних и научно заснованих знања.⁸⁸

Одлука о именима улица у домену је локалне власти. Један од начина да се на ту врсту традиције утиче јесте и укључивање стварног сазнавања локалне историје, чиме би се традицији дале нове особине и тако допринело да она постане део свести савременог друштва.⁸⁹ Чачак, упркос многим покушајима, није успео да добије своју историју која би омогућила поузданија знања о прошлости града и околине, чиме би се омогућила стручна помоћ поменутој врсти политичке праксе.⁹⁰ Поред неизбежних притисака, на и доминације дневне политике у животу насеља, недостатак рационалних сазнања о прошлости Чачка значајан је чинилац који је условио лутања и несналажења у трагању за идентитетом града путем политике давања имена улицама.

Савремена имена улица Чачка баштине разне традиције које су често биле идеологизоване или упрегнуте у пропагандне сврхе, с приметном инерцијом употребе неформалних, устаљених или првобитних назива улица који

87 Кока, Јирген: *О историјској науци. Огледни*, Београд, 1994, 48.

88 Јовановић, Мирослав: *ibid.* 2, 109.

89 Mitrović, Andrej: *ibid.* 76, 217.

90 Последњи покушај да се напише историја Чачка направљен је 1995. године, када је у Београду одржан научни скуп који се бавио историјом града и његове околине. Поред 60 аутора који су учествовали на том скупу и публикације у којој су одштампани сви реферати на укупно 900 страна, крајњи резултат није био задовољавајући, што је био и закључак завршног реферата (*Вишевековна историја Чачка и околине. Зборник радова са научно-стручног скупа одржаног 28. и 29. октобра 1994. у Београду*, Београд, 1995, 886-890).

нису избрисани из свести људи. Цивилизацијски ход насеља кроз време, колективно-психолошке прилике прошлих доба и духовну климу разних епоха, неопходно је сачувати и обележити. Исто правило важи и за ширу заједницу у којој се град развијао. Ниподаштвање било којих традиција подстиче некултуру и утире пут у заплитање и, привидно неопходно, а у ствари апсурдно идеолошко ратовање с проплошћу.⁹¹ Ову чињеницу би, при процени улога, значаја и домета појава, људи и догађаја по којима улице Чачка носе имена, требало имати на уму. Ипак, и поред неопходности одговорног и одмереног односа према прошлости, постојећи називи улица у којима доминира једна идеологија нису у стању да омогуће грађанима идентификацију која би им обезбедила свестраније и тачније сагледавање реалних прилика и односа у прошлости града, као ни шире заједнице у којој живе. Исто тако, није им показано ни превише позитивних примера људи чија би достигнућа требало следити како би се обезбедио умнији и трезвенији живот. Васпитна улога коју би традиција требало да има на људе и њихове поступке не постоји, јер нема јасно одређене државне, националне и културне оријентације савремене Србије (у овом случају локалне заједнице). Само на тај начин би се одређени садржаји прошлости приказали и славили и тек тада би се на основу њих могле стварати одговорне претпоставке за будућност.

91 Mitrović, Andrej: *ibid.* 76, 217-218.

Fight among Traditions; Street Names in Cacak 1893-2005

This work is devoted to all street names' changes in Cacak from 1893 to 2005 as a special kind of tradition which should have helped us to create collective identity of a local community, depending on different political and ideological orientations of the governments in the town and society in general.

Apart from the basic task to make easy the work of administration and better finding one's way in the town, giving names to streets has always presented an organized attempt of a society to transfer chosen cultural and historical values in order to preserve them not to be forgotten and to serve as good examples to future generations. That is one of the ways in which state or a local community influences consciousness of the contemporaries and in the long run provides creating of wanted collective identity. Names which are given to streets present accepted state and social policy in power in the domain of manifesting tradition, by suggesting recollection of a certain personality, event, movement, geographic region, regional area, historical period. At the same time the names of streets can be a very good indicator how past can be politically and ideologically used.

Miloš Timotijević

Le combat des traditions. Les noms des rues à Cacak (1893-2005)

Cet ouvrage est consacré à un suivi de tous les changements de noms de rues à Čačak de 1893 à l'année 2005, comme aspect particulier de la tradition suivant laquelle on essayait de réaliser l'identité collective du milieu local, en fonction des différentes orientations politiques et idéologiques en ville et de la vaste communauté sociale.

En dehors du devoir principal pour faciliter le travail de l'administration et pour une meilleure faculté d'orientation en ville, l'attribution de noms aux rues représente toujours une tentative organisée de la société pour transmettre aux générations futures des valeurs culturelles et historiques sélectionnées, afin de les préserver de l'oubli et pour qu'elles servent de modèle aux jeunes générations. C'est une des façons suivant laquelle l'État ou la communauté locale influencent la conscience des contemporains et, pour une période de plus longue durée, assurent la création d'une identité collective souhaitée. Les noms qui sont attribués aux rues représentent une acceptable et souveraine politique publique et sociale dans le domaine du témoignage de la tradition, du fait que l'on suggère le souvenir d'un personnage précis, d'un événement, d'un mouvement, d'un territoire géographique, d'un ensemble vaste, d'une époque historique. En même temps, les noms de rues peuvent être un bon indicateur et comment le passé peut être utilisé politiquement.

Miloš Timotijević